

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱/۶

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۸۷/۷/۲۰

بررسی توان‌های محیطی و اشکال زمینی ناحیه زنوز در توسعه توریسم ناحیه‌ای

معصومه رجبی^۱

بیوک فتحعلی‌زاده^۲

چکیده

صنعت توریسم از جمله فعالیت‌ها و خدماتی است که توسعه روزافزون داشته و متأثر از شکل زندگی در جهان کنونی است. افزایش درآمدها از یک طرف و مسایل و مشکلات روحی و جسمی زندگی شهری، موجبات توسعه سریع آن است. مکان‌هایی که به عنوان نقاط توریستی شناخته می‌شوند بایستی حایز یکسری شرایط اعم از ویژگی‌های جذاب طبیعی، فرهنگی و تاریخی باشند. در توسعه توریسم مناطق، علاوه بر وجود شرایط اولیه لازم، توجه به عوامل مختلف خصوصاً برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری از اهمیت فراوانی برخوردار است. منطقه زنوز یکی از نقاطی است که حایز شرایط اولیه توسعه گردشگری در محدوده آذربایجان شرقی است. این مکان به دلیل دسترسی به شهرهای اطراف خصوصاً مرکز استان مورد توجه بازدید کنندگان مختلف در بخشی از سال است. شایان ذکر است ناحیه زنوز با مرکزیت شهر زنوز در ۲۵ کیلومتری شهرستان مرند و کمتر از ۱۰۰ کیلومتری تبریز واقع است. در تقسیم‌بندی جغرافیایی، نوع توریسم این منطقه، ناحیه‌ای و محلی است که از جمله امتیازات آن، امکان بهره‌گیری از این مکان‌ها در مدت زمان کم و با هزینه پایین می‌باشد. جاذبه‌ها و قابلیت‌های گردشگری ناحیه زنوز شامل انواع مختلف چشم‌اندازهای طبیعی و اشکال جذاب زمینی، توریسم روستایی و تاریخی است که مورد اول بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است.

از عناصر جاذب طبیعی این ناحیه می‌توان از چشم‌اندازهای کوهستانی متشکل از دره‌های عمیق و پرتگاه‌های صخره‌ای، جریان‌ات و چشمه‌های پر آب، غارها (دامجی قیه)، علفزارها و تفرجگاه‌های بیلاقی (میشه و آدنه)، باغات با درختان متنوع و متراکم (باغ معروف امیر)، زمین‌های هزار دره (بدلند) را نام برد. همانطور که ذکر شد، در این ناحیه شاهد انواع توریسم روستایی و تاریخی نیز هستیم. در این ارتباط روستای با صفای زنونق با معماری شبه ماسوله‌ای در ارتفاع ۱۹۰۰ متری از شمال‌شرق شهر زنون واقع است. از آثار قابل توجه تاریخی این ناحیه، قلعه مستحکم و تاریخی به نام قلعه دیزه می‌باشد. علی‌رغم وجود شرایط لازم گردشگری در این ناحیه، تاکنون برنامه‌ریزی در خصوص توسعه توریسم انجام نیافته است. بنابراین با توجه به قابلیت‌های توریستی ناحیه لازم است طرح‌های توریستی بر اساس شناخت ویژگی‌های محیطی صورت پذیرد.

واژگان کلیدی: توریسم ناحیه‌ای، ناحیه زنون، توان‌های محیطی، اشکال زمینی، چشم‌اندازهای فرهنگی.

مقدمه

توریسم یا گردشگری پدیده‌ای کهن است که از دیر زمان در جوامع انسانی رواج داشته و در دوره‌های اخیر خصوصاً دهه‌های آخر قرن بیستم اهمیت قابل ملاحظه پیدا کرده و به عنوان بزرگ‌ترین صنعت جهان امروز شناخته شده است (هال و بیچ، ۱۹۹۹). در حال حاضر عوامل مختلفی نظیر فشارهای جسمی و روحی، آلودگی هوا، تراکم جمعیت، کمبود فضاها، سبزی، خستگی‌ها، افزایش درآمد و بهبود شرایط کار، گسترش وسایل ارتباطی و غیره، در توسعه و تداوم فعالیت‌های گردشگری مؤثر می‌باشد.

امروزه جهانگردی به عنوان گسترده‌ترین صنعت خدماتی دنیا، جایگاه ویژه‌ای در عرصه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و سیاسی به خود اختصاص داده است و یکی از ابزارهای مناسب جهت کسب درآمد و شکوفایی اقتصادی دولت‌ها و ملت‌ها از یک طرف و توسعه و آبادانی مناطق در نقاط مختلف دنیا از طرف دیگر مطرح می‌باشد (سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۲).

عوامل مختلفی در توسعه صنعت و فعالیت‌های توریستی مؤثر است. یکی از مهم‌ترین عوامل در توسعه صنعت توریسم، آب و هوا است (شکویی، ۱۳۵۴). در ارزیابی نقش آب و هوا باید گفت در جداول و داده‌های ارائه شده در خصوص ویژگی‌های توریستی و

توسعه آن در مناطق: آب و هوا به عنوان جزئی از ویژگی‌های جغرافیایی و منابع طبیعی در ردیف نخست جای می‌گیرد (داس ویل، ۱۳۷۹). آب و هوا از طریق شرایط اعتدال حرارتی، میزان رطوبت، تمیزی هوا و عاری بودن از آلودگی در کیفیت جذابیت محیطی ایفای نقش می‌کند. از سایر عوامل مؤثر می‌توان به چشم‌اندازهای جذاب اعم از طبیعی و فرهنگی و اشکال زمینی جالب و جزء آن اشاره کرد. در واقع در حال حاضر بیشتر بازدیدکنندگان به دنبال اماکنی هستند که از کیفیت محیطی خوب نظیر جاهای جاذب، تمیزی، جمعیت کم و عاری از آلودگی می‌باشد (سازمان توریسم جهانی، ۱۳۷۹).

سرزمین آذربایجان با توجه به شرایط جغرافیایی یعنی ویژگی‌های توپوگرافی و اشکال جالب زمینی، تنوع اقلیمی و ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی خاص، منابع فراوانی را برای توسعه و رونق توریسم فراهم آورده است. در آذربایجان شرقی از جمله اماکن جذاب و قابل توجه ناحیه زنوز است. این ناحیه دارای جذابیت‌های متعدد توریستی شامل مناظر زیبای طبیعی و شرایط مناسب اقلیمی، هوای پاکیزه و سالم و همچنین جنبه‌های تاریخی و فرهنگی است. جذابیت توریستی ناحیه زنوز محدود به سکونتگاه‌های پیرامون نبوده بلکه نظر به عامل دسترسی این مکان جذاب و مورد علاقه اهالی مرکز استان (شهرستان تبریز) نیز می‌باشد. این ناحیه در بخشی از سال به خصوص در فصول بهار و تابستان مورد بازدید هزاران تن قرار می‌گیرد. نظر به قابلیت‌های گردشگری این ناحیه، لازم است شناخت محیطی صحیح از آن فراهم شده تا این شناخت مقدمه‌ای برای انجام برنامه‌ریزی توریستی از نظر جنبه‌های مختلف محیطی و اجتماعی باشد.

انواع توریسم از نظر مقیاس جغرافیایی و عوامل مؤثر در توسعه آن

توریسم اگرچه واژه ساده‌ای است ولی با توجه به این که در تعدادی از رشته‌های علمی نظیر جغرافیا، اقتصاد و تجارت، علوم اجتماعی و غیره کاربرد دارد دارای مفاهیم مختلفی است (ویلیامز ۱۹۹۸). از دیدگاه جغرافیایی انواع توریسم قابل شناسایی است که از مقیاس وسیع تا محلی و مکانی متفاوت است. بر این اساس توریسم در سه سطوح بین‌المللی^۱، ملی^۲ و ناحیه‌ای (محلی)^۳ مورد بررسی قرار می‌گیرد. توریسم ناحیه‌ای یا محلی از

4- National

2- Regional

3- Local

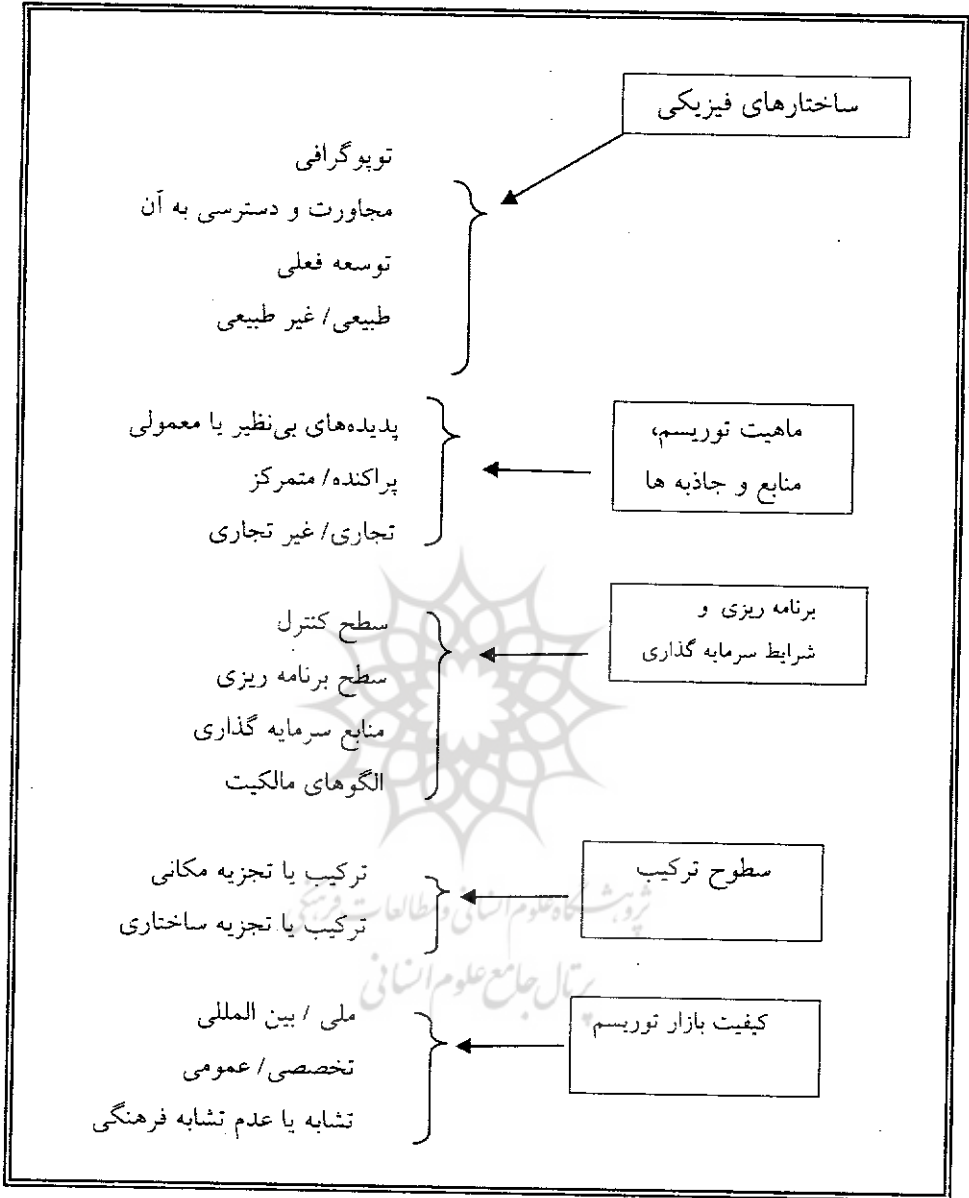
جنبه‌هایی قابل توجه است. از ویژگی‌های با اهمیت و قابل ذکر آن طول مدت کم مسافرت (یک روزه) و دسترسی آسان به مکان‌های مربوطه است (شکل ۱).

انجام مسافرت	پلان مساحت	مقیاس زمانی	اهداف	سطوح مختلف توریسم
کم و محدود	بزرگ	طولانی مدت	وسیع	ملی
↕	↕	↕	↕	منطقه‌ای
گسترده	کوچک	کوتاه مدت	ویژه	محلی

شکل ۱- مدلی از ویژگی‌های عمومی انواع توریسم از نظر مقیاس جغرافیایی

ویژگی قابلیت دسترسی در توریسم ناحیه‌ای (محلی)، امکان بهره‌گیری از این مکان‌ها را در مدت زمان کم و با هزینه کمتر مقدور می‌سازد. بر این اساس است که تعداد بازدید کنندگان توریسم محلی به مراتب بیشتر است. با وجود این، تحول و پویایی توریسم محلی، عمدتاً وابسته به شرایط اقتصادی و اجتماعی و همین‌طور مقوله اوقات فراغت از سوی گردشگران است (حیدری، ۱۳۸۴).

در توسعه توریسم به شکل‌های مختلف از نظر جغرافیایی، عوامل مختلفی دخیل است که موارد کلی عوامل مؤثر در الگوهای توسعه توریسم در شکل (۲) آمده است.

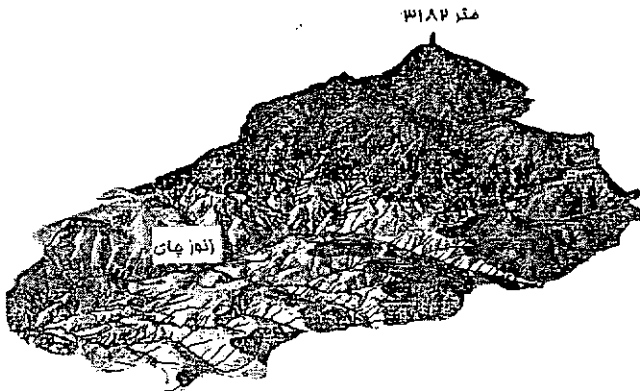
شکل ۲- عوامل مؤثر در الگوهای توسعه توریسم. مأخذ: ویلیامز، ۱۹۹۸

پیشینه و روش تحقیق

غیر از طرح جامع گردشگری استان، که انتشار نیافته است، باید گفت مناطق جاذب استان به ندرت از نظر ویژگی‌های توریستی مورد بررسی قرار گرفته است، لذا منطقه انتخابی نیز فاقد پیشینه مطالعاتی از دیدگاه توریستی است. با وجود این، بررسی‌هایی با موضوعات از قبیل جغرافیای طبیعی و ژئومورفولوژی و غیره در این منطقه انجام گرفته است که از ذکر مشخصات آنها خودداری می‌شود. بنابراین بررسی حاضر، اولین بررسی در مورد توریسم ناحیه زنوز محسوب می‌شود. روشی که در این بررسی به کار رفته، شامل استفاده از اسناد و منابع کتابخانه‌ای و مدارک و گزارشات موجود مورد استفاده برای موضوع انتخابی است. در این ارتباط خصوصاً از بررسی و تجزیه و تحلیل نقشه‌های توپوگرافی، عکس‌های هوایی، تصاویر ماهواره‌ای و نرم‌افزارهای کامپیوتری استفاده شده است. روش مهم دیگر جهت جمع‌آوری اطلاعات، بررسی‌های میدانی و بازدید از ناحیه بوده است.

جایگاه جغرافیایی ناحیه

ناحیه زنوز و طبیعت جذاب پیرامون آن در شمال‌غربی ایران و در فاصله ۹۵ کیلومتری تبریز و ۲۵ کیلومتری شمال شهرستان مرند واقع شده است. این ناحیه بر اساس حوضه رودخانه‌ای زنوز بین ۳۸ ۳۲ تا ۳۸ ۴۰ عرض شمالی. ۴۳° و ۴۵' تا ۴۵ ۵۹ طول شرقی واقع شده است. از مهم‌ترین مراکز مسکونی ناحیه مورد نظر، شهر زنوز، روستای زنوزق، زنوز درق و چرچر می‌باشد.

شکل ۳- پرسپکتیوی از حوضه زنوز جای

از کوه های مرتفع ناحیه می‌توان به دریند داغی در شرق با ارتفاع ۳۱۸۲ متر و کوه قزل داغی با ارتفاع ۲۷۱۲ متر در ارتفاعات شمالی و کوه اوداغی به ارتفاع ۲۴۲۴ متر واقع در جنوب نام برد. حداقل ارتفاع ناحیه حدود ۱۳۰۰ متر و متوسط ارتفاع ۲۰۰۰ متر می‌باشد. مهم ترین رودخانه ناحیه، رودخانه زنوزچای است که شاخه اصلی شبکه هیدروگرافی حوضه زنوزچای را تشکیل می‌دهد. این رودخانه بعد از دریافت شاخه دیگر از سمت شمال غربی به نام شهنواز به مسیر خود ادامه داده و در پایین دست به رودخانه زیلبرچای پیوسته و از طریق آن وارد قطورچای ارس و بالاخره دریای خزر تخلیه می‌شود.

جاذبه‌ها و قابلیت‌های گردشگری ناحیه

بر اساس عناصر منظره‌ای که در کیفیت مناظر دخالت و مشارکت دارند، جذابیت چشم‌اندازها را در دو گروه اصلی چشم‌اندازهای طبیعی و اشکال زمینی^۱ و چشم‌اندازهای انسانی یا کاربری زمینی^۲ قرار می‌دهند (کوک و دورکمپ، ۱۳۷۷).

چشم‌اندازهای طبیعی و اشکال زمینی جاذب

مطالعات انجام یافته نشان می‌دهد که در جغرافیای جهانگردی (توریسم)، عوامل و شرایط محیط طبیعی سهم برجسته‌ای دارند (شکویی ۱۳۵۴). در واقع ترکیبی از مجموعه عوامل متنوع طبیعی می‌تواند محیط‌های جاذب برای توسعه توریسم به وجود آورد (ژولدنر و سایرین، ۲۰۰۰). در ناحیه انتخابی پدیده‌های طبیعی جاذب شامل چشم‌اندازهای کوهستانی، شرایط اقلیمی، جریان‌ات آبی و چشمه‌ها، پوشش گیاهی (خصوصاً باغات)، ساختارهای زمین‌شناسی و اشکال ژئومورفیک است.

چشم‌اندازهای کوهستانی

کوهستان‌ها از مؤثرترین و زیباترین پدیده‌های زمین به شمار می‌روند. میزان و کیفیت جذابیت این نوع چشم‌اندازها بر اساس عواملی نظیر اختلاف ارتفاع یا ناهمواری نسبی، شیب زمین و تغییرات آن، فراوانی و عمق دره‌ها و غیره سنجیده می‌شود. ناحیه زنوز و حوضه زنوزچای از جمله مناطقی است که تقریباً عوامل فوق در مجموعه چشم‌انداز آن مشارکت دارند.

ناحیه زنوز در منطقه کوهستانی نسبتاً مرتفع آذربایجان معروف به رشته کوه‌های قره‌داغ واقع شده و لذا ارتفاعات آن متصل به مهم‌ترین کوهستان منطقه معروف به سلطان سنجر (۳۲۵۵) است. بنابراین بخش اعظم مساحت ناحیه مورد نظر را توپوگرافی کوهستانی تشکیل می‌دهد که مهم‌ترین ارتفاعات از جانب شرق، کوه دربندداغی (۳۱۸۲)، کوه‌های قزل‌داغ در شمال (۲۷۱۲) و اوداغی با ارتفاع ۲۴۲۴ متر می‌باشد.

کوهستان‌های منطقه به دلیل داشتن پوشش گیاهی، مراتع سرسبز، ظهور چشمه‌های پرآب و فراوان، جریان‌ات رودخانه‌ای، پوشش برف در زمستان، دره‌های صخره‌ای پرتگاهی و نسبتاً عمیق، گنبد‌های آتشفشانی و تپه‌های منفرد و غیره از عوارض جاذب طبیعی منطقه است.

ویژگی کوهستانی موجب شکل‌گیری شرایط ییلاقی در این منطقه شده و این موضوع خود به جلب بیشتر بازدیدکنندگان عمدتاً در فصول بهار و تابستان کمک می‌کند. از جمله مناطق ییلاقی این منطقه عبارت است از بخش ییلاقی ماهار واقع در ۱۵ کیلومتری شمال زنوز. این بخش ییلاقی با طبیعت کم‌نظیر و دل‌انگیز خود در سطوح نسبتاً هموار شکل گرفته در ارتفاعات ۲۷۰۰ متری قزل‌داغ قرار دارد و به دلیل داشتن علفزارهای وسیع و سرسبز، انواع گونه‌های گیاهی و پوشش درختچه‌ای، شرایط اقلیمی مناسب، چشمه‌ها از جمله تفرجگاه‌های زیبای استان می‌باشد و در ماه‌های اردیبهشت و خرداد گردشگران زیادی را به خود جلب می‌کند.

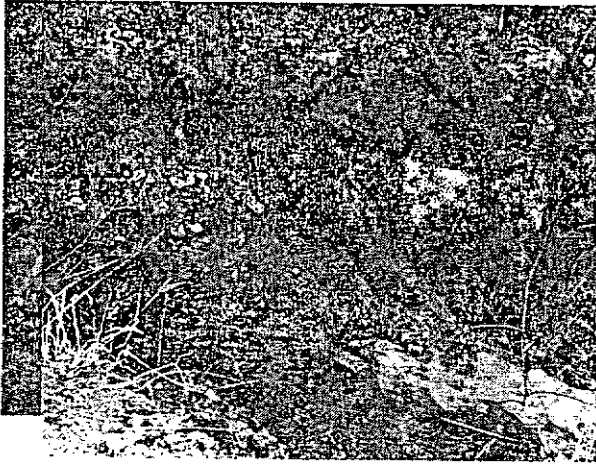
چشمه‌ها و جریان‌ات ناحیه

از پدیده‌های طبیعی دیگر که عامل مهم در جذابیت چشم‌اندازها به شمار می‌آید آب و عوارض مربوط به آن خصوصاً جریان‌ات اصلی و فرعی و چشمه‌هاست.

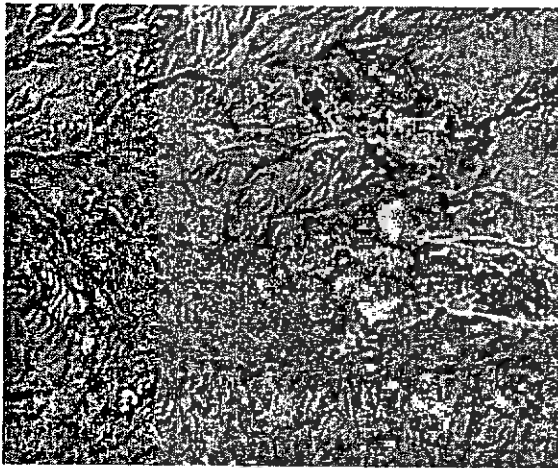
حوضه زنوزچای به علت داشتن شرایط کاملاً کوهستانی و قرارگرفتن در مسیر باد‌های غربی و بارش نسبتاً خوب (۳۰۶ میلی‌متر در سال)، که بخش اعظم آن در فصل بهار ریزش می‌کند؛ بنابراین میزان آب رودها و چشمه‌ها قابل ملاحظه بوده و لطف و صفای خاص به طبیعت این منطقه می‌بخشد. مهم‌ترین جریان ناحیه، رود زنوزچای به طول ۲۹ کیلومتر است که از ارتفاعات بیش از ۳۰۰۰ متری سرچشمه می‌گیرد. از جریان‌ات مهم دیگر این ناحیه، رود شهنواز است که از ارتفاعات شمال و شمال‌غربی سرچشمه گرفته و

در پایین دست به جریان اصلی زنوزچای پیوسته و جریان واحدی تحت عنوان زنوزچای را در حوضه آبریز مربوطه به وجود می‌آورد. نظر به اهمیت این جریان در مجموعه ناحیه، جهت استفاده بیشتر و بهتر از منابع آب سطحی اخیراً سدی نیز بر روی شاخه اصلی زنوز چای در ۳ کیلومتری شهر زنوز احداث شده است. این سد اگرچه زیاد بزرگ نیست و ظرفیتی حدود ۶ میلیون مترمکعب را دارد (مهندسین مشاور پیراهوم، ۱۳۸۲). ولی ضمن اثرگذاری در تلطیف شرایط اقلیمی محیط پیرامون، نقشی نیز در توسعه بیشتر باغات و فضای سبز منطقه داشته است. این عارضه آبی در زیبایی بیشتر چشم‌انداز ناحیه مؤثر بوده و لذا محیط پیرامون آن می‌تواند در برنامه‌های توسعه توریسم منطقه‌ای بستر احداث کمپ‌های اقامتی قرار گیرد. همانطور که گفته شد از ویژگی‌های جاذب طبیعی این منطقه وجود چشمه‌های متعدد است که عمدتاً در باغات پیرامون زنوز قرار دارد. این منابع آبی علاوه بر این که مزارع کشاورزی، باغات و نیازهای شرب اهالی منطقه را تأمین می‌کنند، مناظر زیبایی را در مجموعه چشم‌انداز منطقه خلق می‌کنند (شکل ۴).

یکی دیگر از عوامل طبیعی که موجب ایجاد زیبایی مناظر در طبیعت این ناحیه می‌شود پوشش گیاهی و باغات و رستنی‌های متنوع ناحیه است (شکل ۵). با توجه به تنوع واحدهای توپوگرافی حوضه زنوزچای (واحد کوهستانی، پایکوهی و دشتی) و به تبع آن نقش شرایط متفاوت آب و هوایی، در این ناحیه شاهد تنوعی از رویش‌های طبیعی و مصنوعی هستیم. از مجموع رویش‌های طبیعی این ناحیه می‌توان به گیاهان دارویی، گل و گیاهان وحشی (فرفیون، گون، بومادران، خارشتر، پنیرک، کاسنی، اسپند، گل گندم و جزء آن)، انواع سبزی‌ها، مراتع و علفزارهای سرسبز و غیره اشاره کرد. در خصوص علفزارها می‌توان به میشه حد فاصل زنوز و زنوز درق اشاره کرد که در دامنه کم شیب کوهستان واقع است و دارای درختان جنگلی نیز است.

شکل ۴- تصویری از چشمه های زلال و زیبای منطقه

شکل ۵- در تصویر ماهواره‌ای فوق، فضای سبز ناحیه زنوز به خوبی مشخص شده است.

پوشش گیاهی

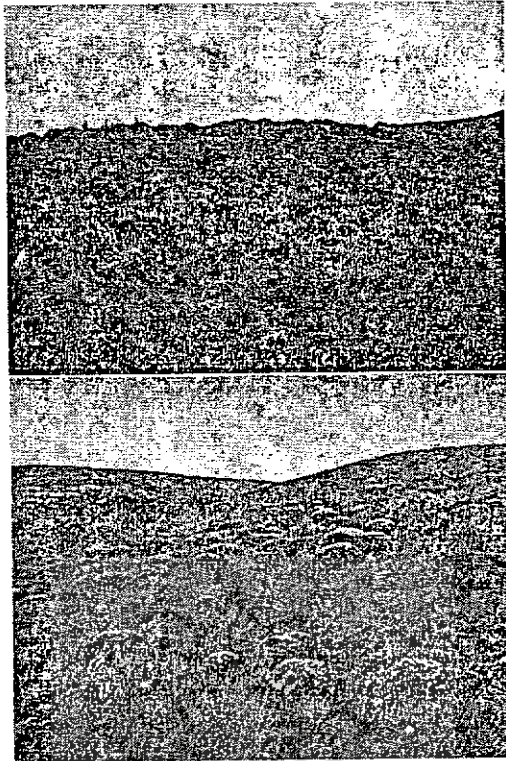
علفزار معروف دیگر منطقه، تفرجگاه بسیار سرسبز آدنه در مجاورت معدن کائولن زنوز است. علاوه بر این دو عارضه پوشش گیاهی جالب می‌توان به باغات سرسبز و مزارع چشم‌نواز اشاره کرد که همگی نقشی در افزایش جذابیت طبیعت زنوز دارند (شکل ۶). لازم به توضیح است باغات ناحیه زنوز دارای سابقه دیرین است به طوری که حمدالله مستوفی در آثار خود (۷۳۰ هجری- قمری) توصیفی از باغ‌های فراوان آن دارد (مستوفی، ۱۳۳۶). زنوز از معدود شهرهای ایران است که بیشتر مردم ایران آن را با نام سیب همراه می‌دانند (جلالی‌عزیزیان، ۱۳۷۸) که از لحاظ کمیت و کیفیت و تنوع و قدمت تاریخی،

مقام اول باغات سیب را به خود اختصاص داده است. باغات زنوز در شمال و شمال شرقی و جنوب شرقی ناحیه واقع شده است. از جاده ترانزیتی مرنند، تبریز- جلفا در دو طرف زنوزچای (معروف به آراچای) شروع و دره شهنواز، بخش پیرامون شهر زنوز، روستاهای زنوزق، درق، چرچر تا سد زنوز در ۳ کیلومتری شرق زنوز را شامل می‌شود. البته آنچه که به زیبایی بیشتر این فضای سبز می‌افزاید دیوار باغات است که به صورت خشکه چینی از سنگ‌های تراورتن با طرز زیبایی و با نظم خاصی چیده شده است (فتحعلی‌زاده، ۱۳۸۴).

پدیده‌های ژئومورفیک و اشکال جالب زمینی

در حال حاضر نظر به اهمیت عوامل ژئومورفیک در ارزیابی جذابیت چشم‌انداز، شکل زمین و ماهیت فرایندهای ژئومورفیک معمولاً مورد توجه قرار می‌گیرند (کوک و دورکمپ، ۱۳۷۷) و در این ارتباط تکنیک‌هایی نیز توسعه یافته است.

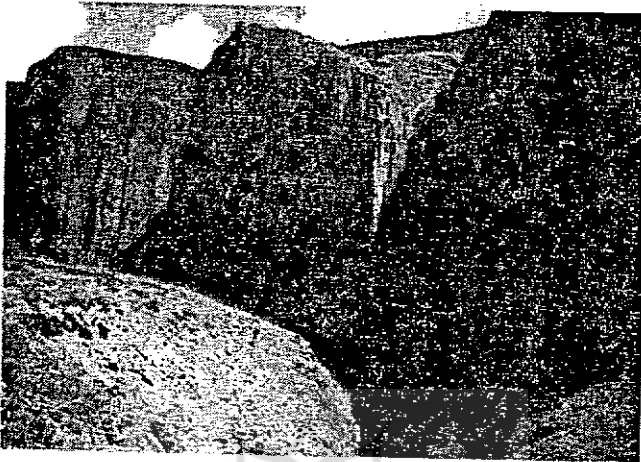
حوضه زنوزچای به لحاظ تنوع ساختارهای زمین‌شناسی و اشکال و فرایندهای ژئومورفولوژیکی و عملکرد مورفودینامیک و مورفوتکتونیک، ویژگی‌های خاص و منحصر به فردی دارد که به همراه سایر عوامل از جاذبه‌های توریستی به شمار می‌آید. این منطقه دارای تنوع سنگ‌شناسی از نظر سن و نوع می‌باشد، به طوری که سنگ‌های بسیار قدیمی مربوط به دوران اول تا حال حاضر را می‌توان در این محدوده ملاحظه کرد. تنوع سنگ شناختی زمانی می‌تواند جذابیت چشم‌انداز را بالا ببرد که متأثر از نیروهای تکتونیک و حرکات کوهزایی قرار گرفته و ایجاد اشکال مورفوتکتونیک نماید. مناظر مورفوتکتونیک جالب ناحیه، شامل شکل‌گیری گسل‌ها و پرتگاه‌ها و دره‌های خط گسلی است که در امتداد مسیر جاده به خوبی مشاهده می‌شود.

شکل ۶- تصویری از پوشش گیاهی منطقه

در این منطقه، گسلی تحت عنوان گسل هرزند - زنوز به طول ۴۰ کیلومتر با امتداد کلی شمال‌غربی و جنوب‌شرقی وجود دارد که در محدوده شهر زنوز جهت شرقی - غربی پیدا می‌کند. مناظر صخره‌ای و پرتگاهی موجود در امتداد زنوزچای که در شرق و جنوب‌شرق شهر زنوز واقع است حاصل عملکرد ترکیبی نوع سنگ‌های سخت تشکیل دهنده، از قبیل آندزیت، داسیت و تراورتن، و تأثیر گسل زنوز و هرزند می‌باشد. البته هوازدگی فیزیکی نیز در شکل‌یابی نهایی آن بی‌تأثیر نیست. در نتیجه نقش این مجموعه عوامل موجب به وجود آمدن پرتگاه صخره‌ای عمودی و پرشیب به طول حدود ۵۰۰ متر و ارتفاع ۶۰-۷۰ متر شده است. پرتگاه‌های صخره‌ای، ضمن این که از موارد جاذب توریستی است ضمناً با ایجاد امکانات لازم، می‌تواند سهمی در توسعه ورزش صخره‌نوردی در ناحیه داشته باشد.

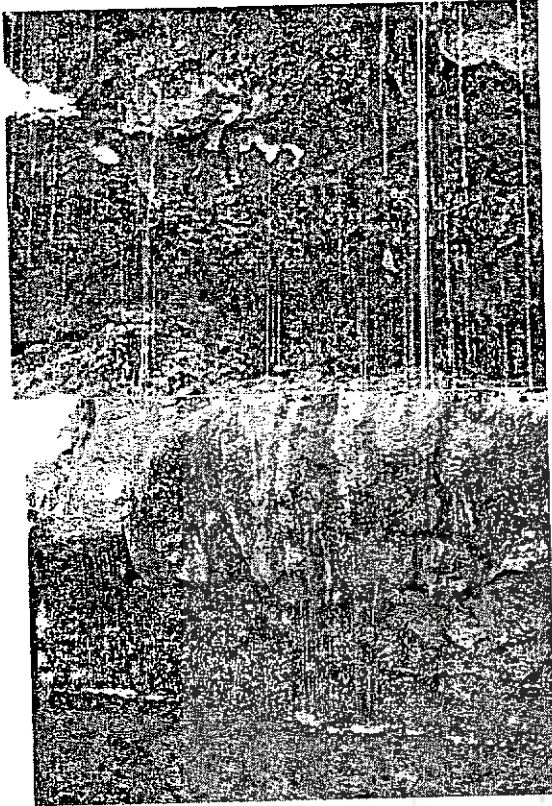
علاوه بر اشکال زمینی مستقیم ناشی از عملکرد شکستگی‌ها و گسل‌های زمینی در این منطقه، پدیده‌های دیگری نظیر گنبد‌های آتشفشانی، جابجایی لایه‌های سنگی، پناهگاه‌های زیر سنگی و ظهور چشمه‌های پر آب تراورتن ساز حاصل آن می‌باشد.

شکل ۷- پرتگاه صخره‌ای مربوط به جدار رودخانه زنوزچای

از اشکال مورفودینامیک یا اشکال ناشی از عملکرد فرسایش در این ناحیه می‌توان به پدیده‌های ناشی از انحلال اشاره کرد. عمل انحلال در ناحیه به علت وجود آب و سنگ‌های متخلخل صورت گرفته که در اثر آن تراورتن‌های منطقه در شرق و شمال شرقی و جنوب غربی شهر زنوز به ضخامت ۱۵۰ تا ۲۰۰ متر به رنگ کرم و قهوه‌ای روشن در اثر وجود چشمه‌های آهک ساز و انحلال کربنات کلسیم و رسوبگذاری سطوح مسطح و کم شیب به وجود آورده‌اند. در ارتباط با انحلال آهک، رخداد فرسایش کارستی و شکل‌گیری لندفرم‌های مربوطه است که این اشکال از پدیده‌های جالب ناحیه زنوز است. با توجه به این که سنگ‌های آهکی از کربنات کلسیم کم و بیش ناخالص به وجود آمده‌اند. بنابراین آب در اثر ترکیب با اسید کربنیک آنها را حل کرده و در طبقات آهکی نفوذ می‌نماید. به دلیل وجود شکاف و درزهای کوچک در تشکیلات آهکی، غارهای کوچک و متوسط با اشکال معمولی استالاکتیت و استالاگمیت شکل گرفته است. در این غارها آب از سقف آنها گاهی اوقات تراوش می‌یابد. از جمله می‌توان به منطقه دامجی قبه واقع در بالاتر از روستای درق یا چله خانه اشاره کرد. به فاصله کمتری از دامجی قبه، چله خانه و غار باجلار قرار دارد که دومی دارای دو دهانه است که تنها ۸ متر آن قابل دیدن است. بقیه

قسمت‌ها ریزش کرده و قابل مشاهده نیست. این عوارض همگی در افزایش زیبایی و لطف چشم‌انداز سهیم‌اند.

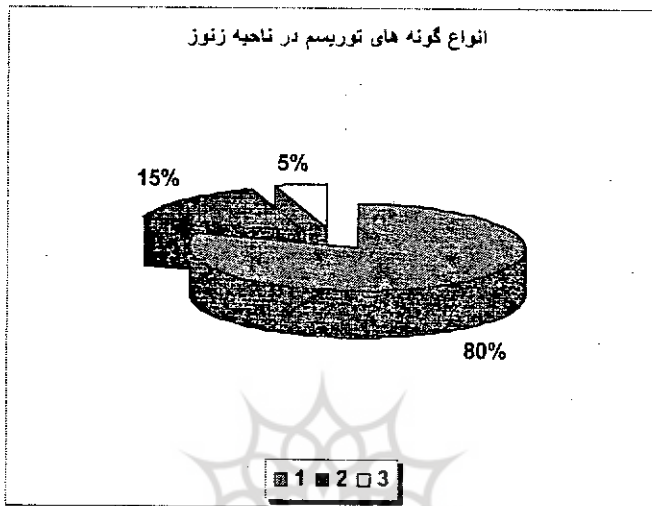

شکل ۸- تصویری از دامجی قبه، غار زیبا و کوچک محلی

از اشکال جالب دیگر ژئومورفیک می‌توان به پدیده‌های ناشی از فرسایش آبی را نام برد. یکی از این اشکال فرسایش خندقی است که در رسوبات سست و نرم در اثر شدت بارندگی به وجود آمده است. در بخش‌هایی که جنس زمین به کشت و زرع امکان نداده است. فرسایش دیگری به نام فرسایش هزار دره یا بدلند به چشم می‌خورد. مواد تشکیل دهنده این نوع زمین‌ها نامناسب است ولی در هر حال از نقطه نظر مناظر طبیعی از اشکال جالبی به شمار می‌آید، خصوصاً زمانی که متشکل از سازندهای رنگین باشند.

از بررسی پدیده‌های جاذب طبیعی مشخص می‌شود که ناحیه زنوز از نظر گونه‌شناسی نوع توریسم، بیشتر از نوع مبتنی بر استفاده از منابع طبیعی (اکوتوریسم) است. در این

ناحیه گونه‌های توریسم روستایی و تاریخی، هرچند با درصد کم، نیز مشارکت دارند (حیدری، ۱۳۸۳) (شکل ۹).

شکل ۹- گونه‌های مختلف توریسم در ناحیه زنوز: ۱- توریسم مبتنی بر بهره‌گیری از منابع طبیعی
۲- توریسم روستایی ۳- توریسم تاریخی

جاذبه‌های انسانی و چشم‌اندازهای فرهنگی

در خصوص چشم‌اندازهای انسانی و نحوه استفاده از زمین باید گفت اگرچه در جوامع امروزی بخش اعظم کاربری‌ها خصوصاً کاربری‌های صنعتی و اکتشافی عوامل زشتی در چشم‌اندازها به شمار می‌آید با وجود این موارد قابل ملاحظه‌ای از کاربری‌ها وجود دارد که موجب جذابیت چشم‌اندازها می‌شود. جاذبه‌های انسانی حوضه زنوزچای شامل سکونتگاه‌هایی نظیر شهر تاریخی زنوز، روستاهای زنوزق، درق، چرچر و کودلر می‌باشد. از سایر جاذبه‌های مربوط به پدیده‌های انسانی می‌توان به سدها، آب‌بندها، قلعه‌ها و غیره اشاره کرد.

شهر زنوز

شهر زنوز علاوه بر بافت تاریخی و نحوه ساخت منازل و خانه‌ها و وجود باغات فراوان و متراکم در اطراف آن، همچنین از نظر نحوه ترکیب پدیده انسانی با ویژگی‌های

طبیعی و محیطی اطراف و هماهنگی آنها قابل توجه است. زنوز کوهستانی‌ترین شهر از مجموعه سکونتگاه‌های شمال تبریز است که ارتفاعش از سطح دریا ۱۷۵۰ متر می‌باشد. از ویژگی‌های توپوگرافی بستر استقرار این شهر شیب زیاد آن است که در واقع در روی یک سطح شیب‌دار حدود ۱۸ درصد مستقر شده است. این شهر ضمناً بین دو رودخانه زنوزچای در شرق و جنوب و شه‌نواز در شمال و غرب استقرار یافته است. این ویژگی‌ها در جلوه جاذب آن بیشتر مؤثر واقع شده است. زنوز با بافت تاریخی و سنتی خود در ۲۵ کیلومتری شمال شهرستان مرند و ۱۰ کیلومتری جاده ترانزیتی تبریز - مرند - جلفا قرار دارد. شهر زنوز از جمله شهرهای آذربایجان شرقی است که افراد زیادی از آن نام برده و توصیفات جالب به عمل آورده‌اند. چنانچه قبلاً توضیح آن رفت حمدالله مستوفی به سال ۷۳۰ هجری قمری از این شهر یاد کرده است. ناصرالدین شاه در مسیر سفر فرنگ خود، زنوز را به مثابه گوشه‌ای از بهشت توصیف کرده است (رضوانی و قاضی‌ها، ۱۳۶۹). یکی از پدیده‌ها و کاربری‌های انسانی جذاب و قابل توجه این شهر باغات آن است که تقریباً در دورها دور شهر به مساحت حدود ۱۱۰۰ هکتار کشت شده و چشم‌انداز آن به صورت باغ شهر زیبایی جلوه‌گر است. این باغات متشکل از درختان متنوع خصوصاً درخت سیب می‌باشد که علاوه بر ارایه جلوه زیبا به محدوده شهر و مجموعه چشم‌انداز ناحیه، اساسی‌ترین سهم را در اقتصاد اهالی ایفا می‌کند. ثمرات باغات علاوه بر این که نقشی در بازار مرکز استان دارد، ضمناً سهمی هم در بازارهای جهانی دارد. از معروف‌ترین باغات این شهر، باغ زیبای امیر زنوز است که شهرت منطقه‌ای دارد.

روستاها

یکی از اشکال و جنبه‌های گردشگری مناطق، توریسم روستایی است. روستاها از جمله مکان‌هایی هستند که با توجه به ساختار سکونتگاه‌ها، ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی و خصوصاً محیط جغرافیایی و چشم‌انداز و مناظر طبیعی، جاذب گردشگری بوده و محیط‌های مناسبی برای گذران اوقات فراغت توریست‌ها به شمار می‌آیند.

پتانسیل توریستی نواحی روستایی، از جمله موارد بررسی‌های جغرافیایی است که موضوعی نسبتاً قدیمی است (هال و پیچ، ۲۰۰۲). مطابق تعریف، توریسم روستایی شامل فعالیت‌های توریستی در نواحی روستایی است. توریسم روستایی در مقابل نوع توریسم

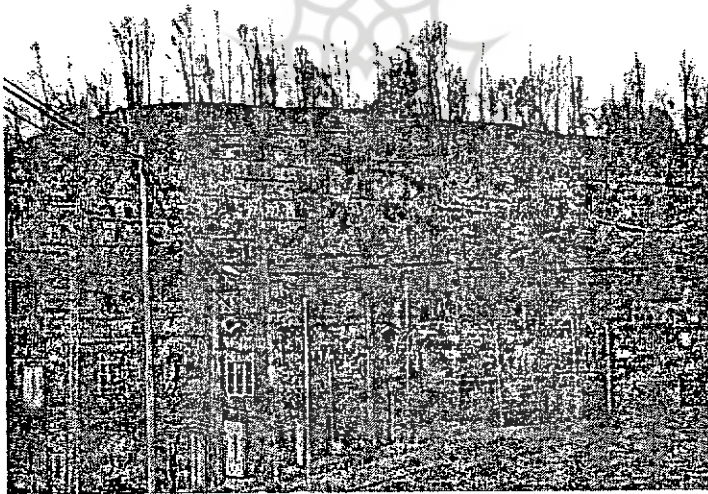
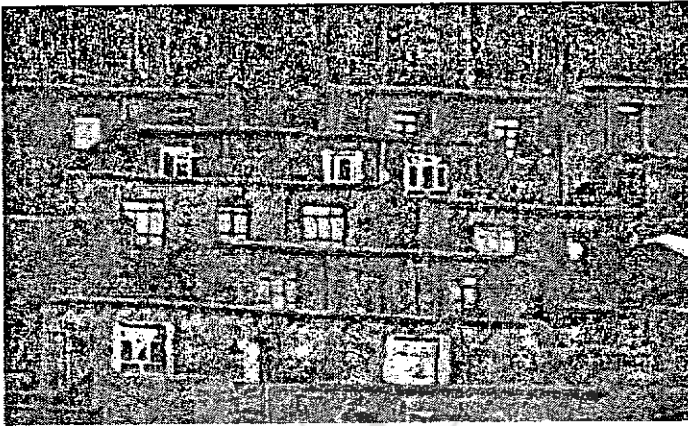
شهری مطرح است که در مقایسه با آن دارای امتیازاتی می باشد. در توریسم روستایی این امکان وجود دارد تا فارغ از هیاهوی شهری و مسایل مبتلابه آن، اوقاتی را در فضای سنتی روستا به فراغت بگذرانند. این موضوع نفعی هم برای اهالی روستا از نظر اقتصاد روستایی و کاهش مهاجرت روستاییان به شهرها و در نتیجه در امان ماندن روستا از تخلیه و ویرانی آن می تواند داشته باشد.

نکته ضروری این است که توریسم روستایی از ملزومات گردشگری قرن بیستم است و به عنوان یک فعالیت جهانی، امروزه با توجه به همپوشی سه اصل ایجاد اشتغال و درآمدزایی، رضایت گردشگر و حفظ محیط زیست اهمیت دو چندان یافته است (سازمان جهانگردی و ایرانگردی، ۱۳۸۲).

همان طور که قبلاً ذکر شد، در حوضه زنوزچای تعدادی روستا استقرار یافته که از مجموعه آنها با صفت‌ترین و خوش آب و هواترین روستای زنوز است (خاماجی، ۱۳۷۰). روستای زنوز از جمله بزرگ‌ترین روستای تاریخی - پله کانی استان و کشور با ارتفاع ۱۹۰۰ متر در شمال شرق (نیم کیلومتری) شهر زنوز بر روی تراورتن‌های ناشی از عملکرد چشمه‌های آهک‌ساز و پادگانه‌های جدید آبرفتی قرار گرفته است. ویژگی توپوگرافی بستر استقرار این روستا سطح شیب‌دار حدود ۲۰ درصد است. با تأثر از شیب زیاد بستر استقرار، نمای عمومی روستا و وضعیت قرارگیری خانه‌ها به صورت پلکانی می باشد و این ویژگی است که این روستا را جاذب و جالب کرده است. نوع معماری و نمای عمومی این روستا یادآور روستای توریستی ماسوله در ایران است که از این نظر می‌توان آن را ماسوله آذربایجان معرفی کرد. با توجه به تخریب اغلب منازل و خانه‌ها می‌توان با مرمت و بهسازی روستای زنوز و تبدیل به یک روستای گردشگری و حتی اقامتی در منطقه، سهمی عمده در توریسم ناحیه آذربایجان ایفا نمود.^۱ بنای خانه‌ها در این روستا فضای زیبایی را خلق کرده و جالب این که بافت سنتی آن دستخوش مدرنیته نشده است. از

۱- لازم به توضیح است این روستا از جمله روستاهای استان آذربایجان شرقی است که مورد هدف سازمان گردشگری استان در برنامه‌های آتی است. همچنین از جانب سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور و استان طرحی جهت حفظ بافت روستا و ساماندهی آن برنامه‌ریزی شده است.

امتیازات دیگر زنونزق طبیعت بکر و غنی آن است انواع درختان در کنار منازل با جنس کاهگلی مستقر در سطح با شیب تند از آن مجموعه به یاد ماندنی می‌سازد.

شکل ۱۰- نمایی از بافت و معماری روستای زنونزق

از روستاهای قابل ذکر دیگر، روستای درق است که در غرب شهر زنونزق قرار دارد. ویژگی توپوگرافی و طبیعی این روستا، استقرار آن در دره است. علاوه بر این ویژگی، بافت این روستا و نمای خانه‌ها، شکل کوچه‌ها و همچنین وجود باغات اطراف، چشمه‌ها و غارهای کوچک در اطراف آن، موجبات زیبایی چشم‌انداز آن را فراهم کرده‌اند. حوضه زنونزق از جمله نواحی‌ای است که روستاها به اشکال مختلف استقرار یافته‌اند. در این رابطه گفتنی است روستای چرچر یکی دیگر از روستاهای اطراف زنونزق است که نما و چشم‌انداز

آن کاملاً متفاوت از سکونتگاه‌های فوق می‌باشد. از ویژگی‌های جالب این روستا، پراکنده بودن خانه‌ها مانند سکونتگاه‌های شمال ایران است. منازل این روستا عمدتاً در کنار مزارع بنا شده‌اند. در واقع تپ این روستا به مانند روستاهای مشابه متأثر از شکل و وسعت مزارع است. در واقع سطوح وسیعی از اراضی را مزارع و مسکن متفرق در برمی‌گیرد. در محدوده ملکی مزارع، خانه‌ای زارع بنا می‌شود (مهدوی، ۱۳۷۷).

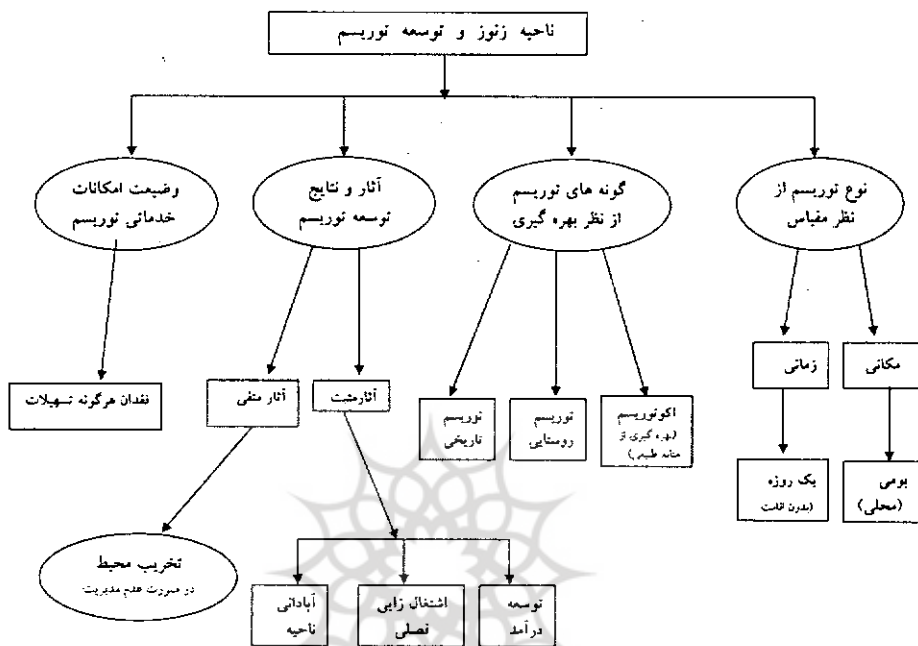
آثار تاریخی

در محدوده زنوز شاهد وجود تعدادی آثار باستانی، هر چند اندک هستیم که می‌تواند نظر بازدیدکنندگان را به خود جلب کند. یکی از این آثار، قلعه‌ای مستحکم به نام قلعه دیزه است. به نظر می‌رسد این قلعه، قلعه تاریخی زنوزق باشد که تاکنون مورد بررسی دقیق قرار نگرفته است. از آثار تاریخی جالب دیگر ناحیه پل قدیمی قیزیل کوربسی (پل طلا) است که بر روی زنوزچای واقع در شرق زنوز بسته شده است که قدمت آن حدود ۳۰۰ سال می‌باشد. علاوه بر آنها همچنین می‌توان به سنگ نبشته‌های قرن هشتم هجری مربوط به مقبره‌ها اشاره کرد.

شکل ۱۱- قیزیل کوربسی (پل طلایی) از آثار تاریخی جالب این ناحیه می‌باشد.

دیگرام ویژگی‌های و مسائل توریستی ناحیه زنوز شکل (۱۲)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

منطقه زنوز یکی از معدود مکان‌های حایز شرایط گردشگری در آذربایجان است که خوشبختانه در حال حاضر آن چنان متأثر از عملکرد ناصحیح گردشگری نشده است. توان‌های محیطی و اشکال جاذب این ناحیه به همراه عامل دسترسی این ناحیه به مکان مبدأ (شهر تبریز) که به شکل مسافت یک روزه صورت می‌گیرد، جنبه‌های مثبت گردشگری آن را تشدید می‌بخشد. لذا در آینده نزدیک، یکی از مکان‌های مورد توجه گردشگران بی‌شمار خواهد بود.

سهم اساسی جاذبه‌های توریستی مربوط به ویژگی‌های طبیعی خصوصاً مناظر زیبای کوهستانی، هوای پاک و مطبوع، منابع مختلف طبیعی و جاذبه‌های انسانی مخصوصاً روستای تاریخی و پلکانی زنوز است. در ارتباط با ویژگی‌های طبیعی، اهمیتی که عوامل و پدیده‌های ژئومورفیک دارند به طور اخص می‌توان گفت در ارزیابی چشم‌اندازهای جاذب در ارتباط با اهداف برنامه‌ریزی باید به معیارهای ژئومورفیک نیز توجه شود. با وجود زمینه‌های بسیار مناسب و بالقوه توسعه گردشگری در این ناحیه، تاکنون اقدامات و فعالیت‌هایی در خصوص امکانات خدماتی و تسهیلاتی توریستی صورت نگرفته است. بنابراین بهتر خواهد بود که قبل از توسعه غیر اصولی توریسم ناحیه، با صرف حداقل هزینه، امکانات رفاهی لازم و خدمات اولیه را در ناحیه توسعه داد. توسعه توریسم در این ناحیه به مانند سایر مناطق اثرات دوگانه مثبت و منفی را در بر خواهد داشت. از آثار مثبت، اشتغال‌زایی و توسعه اقتصادی ناحیه قابل طرح است.

بنابراین با مدیریت صحیح و اعمال برنامه‌ریزی، سعی در حفظ و تداوم محیط بکر ناحیه زنوز نمود تا مانند نقاط مشابه در ایران و آذربایجان، دچار تخریب و افت شرایط

زیست محیطی نشود. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر خواهد بود که بدانیم در حال حاضر اغلب منابع طبیعی و اکوتوریستی قابل دسترس و همجوار شهرهای بزرگ با سرعت زیادی در حال از بین رفتن است و تقریباً هیچ گونه برنامه کارامدی برای حفظ و احیاء این مناطق در کشور صورت نمی‌گیرد (حیدری، ۱۳۸۳).

منابع

- ۱- حسنوندی، علی (۱۳۸۵)، "نقش صنعت توریسم در توسعه روستایی"، مجله سپهر شماره پنجاه و هشتم.
- ۲- حیدری چپانه، رحیم (۱۳۸۳)، "ارزیابی برنامه ریزی صنعت توریسم در ایران"، پایاننامه دوره دکتری، تبریز: دانشگاه تبریز.
- ۳- خاماچی، بهروز (۱۳۷۰)، "فرهنگ جغرافیای آذربایجان شرقی"، انتشارات سروش.
- ۴- داس ویل، راجر (۱۳۷۹)، "مدیریت جهانگردی"، ترجمه محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۵- جلالی عزیزیان، حسن (۱۳۷۸)، "تاریخ مرند"، انتشارات مؤسسه فرهنگی گوهر سیاح.
- ۶- داس ویل، راجر (۱۳۷۹)، "مدیریت جهانگردی"، ترجمه محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۷- سازمان توریسم جهانی (۱۳۷۹)، "برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای جهانگردی"، ترجمه محمود عبدا.زاده، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

- ۸- سازمان ایرانگردی و جهانگردی (۱۳۸۲)، "بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه جهانگردی در ایران"، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۹- رضوانی، علی اصغر (۱۳۸۴)، "جغرافیا و توریسم"، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- ۱۰- رضوانی، محمداسماعیل و قاضی‌ها فاطمه (۱۳۶۹)، "سفرنامه ناصرالدین شاه"، تهران: مرکز اسناد ملی.
- ۱۱- شکویی، حسین (۱۳۵۴)، "مقدمه‌ای بر جغرافیای جهانگردی"، تبریز: انتشارات مؤسسه تحقیقات اجتماعی و علوم انسانی، شماره ۱۵.
- ۱۲- فتحعلی‌زاده بیوک (۱۳۸۴)، "پژوهشی در ژئومورفولوژی حوضه زنوزچای"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تبریز: گروه جغرافیای طبیعی دانشگاه تبریز.
- ۱۳- کوک و دورکمپ (۱۳۷۷)، "ژئومورفولوژی در مدیریت محیط"، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۴- محلاتی، صلاح‌الدین (۱۳۸۰)، "درآمدی بر جهانگردی"، تهران: انتشارات دانشگاه بهشتی.
- ۱۵- مستوفی قزوینی، حمدا (۱۳۳۶)، "نزهة القلوب به کوشش دبیر سیاقی"، محمد، تهران: انتشارات طهوری.
- ۱۶- مهدوی مسعود (۱۳۷۷)، "جغرافیای روستایی ایران"، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۷- مهندسان مشاور پراهوم (۱۳۸۲)، "گزارش طرح مطالعات شبکه آبیاری و زهکشی زنوزچای"، شرکت سهامی آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی و اردبیل.

- 19- Cooke, R. U., Doornkamp, J.C. (1990), "**Geomorphology in Environmental Management**", Oxford University Press.
- 20- Goeldner, C. R., Brent Ritchie, J. R. and McIntosh, R.W., (2000), "**Tourism, Principles, Practices, Philosophies**", John Wiley and Sons Inc.
- 21- Hall, C. M. and Page, S. J., (1999), "**The Geography of Tourism and Recreation**", Rutledge.
- 22- Williams, S., (1998), "**Tourism Geography**", Rutledge.

